

AELIUS TRICCIANUS SZÁRMAZÁSA

Aelius Triccius pályafutása ma már tisztázottnak tekinthető.¹ Annál kevésbé megnyugtató az a biztonság, amellyel a kutatók többsége Triccianust a puszta névazonosság alapján Ságvárról,² vagy fordítva, Ságvár antik nevét Triccianustól³ származtatja. Döntő mozzanata ennek az érvelésnek az, hogy Triccius az egyik Pannonia helytartójának „ajtónállója” volt (Cass. Dio LXXIX, 13, 4), következésképp valamelyik pannoniai csapatban szolgált, s mivel Ságvár minden jel szerint Pannonia Inferiorhoz tartozott,⁴ a helyi sorozás elvének megfelelően az aquincumi helytartóról és a legio II. adiutrixről lehetett csak szó.⁵

A megejtő névazonosság ellenében nem merült fel, hogy *Triccius* aligha jelentett „triccianai”-t, ahogyan pl. a Pannoniában is többször előforduló Faustinianus⁶-a név⁶ sem jelölte azt, hogy viselője a Municipium Faustianumból⁷ vagy, hogy egy Bassianus Bassianából való. A helynévből képzett

cognomenek szabad születésű embereknél különben is ritkábban fordulnak elő, mert óhatatlanul a közrabszolgákból lett libertusoknál gyakori helyneves gentiliciumok, vagy még inkább a rabszolgáknál közelezeően nyilvántartott és ezért gyakran jelölt eredet asszociációját hívhették elő. Hogy Ságvár „nem . . . Aelius Triccius helytartó nevét viseli, . . . hanem a bennszülött Triccus nomen (cf. CIL VI 15885 — Schulze, Zur Gesch. lateinischer Eigennamen, 425) -ana suffixes származéka”, arra Nagy Tibor már harminc évvel ezelőtt gondolt,⁸ legutóbb pedig J. Šašel nyilatkozott hasonló értelemben.⁹ Azonban mindketten egy *Triccus* gentiliciummal számoltak, amely tudtommal eddig nem fordult elő.¹⁰ Létezését természetesen nem zárhatjuk ki, mivel *Triccus* ismert kelta név,¹¹ és hasonló gentilicium-képzésekre bőven lehet példákat hozni, igaz, hogy elsősorban a nyugati kelta területekről, ahol a gentiliciumokat köztudomásúan túlnyomórészt latin cognomenekből vagy kelta nevekből alakították -ius, ritkábban -inius képzővel. Az azonos végződésű ilyen gentiliciumoknál maradván, kelta nevekből képzett ilyen pseudogentilicium pl. Anusiccus, Nericcus, Suiccus. A véletlen dolga, hogy egy kelta név a nyugati keltaságban előfordul-e gentiliciummá alakított formában vagy fordítva, egy gentiliciumból visszakövetkeztethető kelta cognomen előkerült-e már.

A Triccius személynevet és a Tricciana helynevet tehát nem szükséges gentiliciumból eredeztetnünk, ahogyan a rokon helynevek jelentős része sem gentiliciumból, hanem cognomenből származott, mint erre alább példákat fogunk látni. Ami a személynevet illeti, az -ianus képzős cognomenek a

¹ Dobson, B., Die Primipilares (Köln—Bonn 1978) 291, Nr. 188.; Fitz, J., Acta Ant. Hung 26 (1978) 21—.

² Pl. Groag, E., PWRE IV (1901) 2286.; Radnóti A., uo. VIIA (1939) 82.; Alföldi A., BpTört I (Bp. 1942) 307.; Fitz, J., Der Kleine Pauly V (1975) 954. A gondolatmenet a legteljesebben Fitznél (Acta AntHung i. h.):, „Sein Cognomen verweist vielleicht auf das in der Nähe der südlichen Balatongegend gelegene Tricciana. Das aus dem Ortsnamen gebildete Cognomen dürfte an sich ein Beweis für die einfache Abstammung sein. Die Verbreitung des Namens in der weiteren Umgebung des betreffenden Ortes lässt voraussetzen, dass der spätere Statthalter in Tricciana — oder in dessen Umgebung — das Tageslicht erblickte. Tricciana gehört zu Pannonia Inferior, so begann sein militärischer Dienst in der legio II. Adiutrix.”

³ Graf, A., Übersicht der antiken Geographie von Pannonien (DissPann I, 5. Bp. 1936) 122—, bár fenntartással, de anélkül, hogy Trittianus damnatioval való sújtására gondolt volna.

⁴ Mócsy A., ArchÉrt 103 (1976) 29—. Fitz, J., Alba Regia 16 (1978) 71— jórészt túlságosan merész kombinációkkal.

⁵ Így Alföldi és Fitz (lásd 2. j.). A pannoniai születés Cass. Dio alapján más szerzőknél is, pl. Barbieri, G., L'albo senatorio (Roma 1952) Nr. 926, némi fenntartással Šašel, J., in Epigrafia e ordine senatorio II. (Roma 1982) 566.

⁶ RIU 50. és 95. Lovagrendűek: AÉp 1967, 422. CIL III 10256. Devijver ProsMilEqu C 66.

⁷ Erről az ismeretlen fekvésű délpannoniai városról legutóbb Dušančić, S., Živa Antika 33 (1983) 19—.

⁸ MTA II. Oszt. Közl. III., 1 (1955) 510., 4. j.

⁹ I. h.

¹⁰ Schulze a Nagy T. által hivatkozott helyen ugyan Tricciust is felsorolja, de a CIL VI 15885 feliraton (Nagy T., i. h.) ez a név nem szerepel, és hiányzik mind M. Bang gentilicium-, mind L. Vidman cognomen-indexében is (CIL VI, 6, 1—2.).

¹¹ Holder, A., Alt-Celtischer Sprachschatz II (Leipzig 1904) 1949.

császárkorban annyira gyakorivá váltak, hogy a régiségtanok iskolás tétele már semmiképp sem lehet érvényes rájuk; már régen nem az adopcíókor elhagyott gentiliicum származékai, mint pl. Scipio Aemilianus nevében.¹² A számtalan Iulius Iulianus, Valerius Valerianus stb. elégséges bizonyítéka mellett még arra az egyre terjedő szokásra kell hivatkoznunk, hogy az egyszerű cognomenekből mekkora változatossággal képeztek új meg új neveket (Valensből pl. Valentio, Valentilla, Valentius, Valentianus, Valentinus, Valentinianus stb.). Az -ianus végű cognomenek különösen a dunai provinciákban voltak gyakoriak, nagyobb részük pedig nem is gentiliicumból, hanem cognomenből volt képezve. Az alábbi táblázat az -ianus/-a végű cognomeneket viselő emberek arányát mutatja a százalékok növekvő sorrendjében:

Belgica és Germania	3,35
Aquitania	4,00
Narbonensis	4,41
Észak-Itália	4,77
Ibér félsziget	5,21
Dalmatia	5,28
Noricum	5,76
Britannia	7,69
Lugdunensis	8,71
Raetia	9,20
Pannonia	9,49
Moesia Inferior	9,83
Moesia Superior	0,26
Dacia	11,79

A cognomenekből való ilyen névképzés a klasszikus latintól még idegen volt,¹³ a császárkorban azonban olyan általánossá vált, hogy bármely nyelv névanyagát ilyen módon latinositották, kelta neveket is nagy számban, pl. Adnamianus, Carantianus, Catusminianus, Covertianus, Divicianus, Magenianus, Sammianus, Sennianus, Vannianus. Ebbe a csoportba tartozik Triccianus is, a helynévre való vonatkoztatás tehát azon túlmenően, hogy egyazon kelta név derivátumairól van szó, nemcsak fölösleges, hanem téves is.

Az -iana képzős helynévadás némiképp pannoniai specialitás.¹⁴ Latin cognomenekből származik pl. Bassiana, Cimbriana, Crispiana, Donatiana, Floriana, Fortiana, Magniana, Mariniana, Variana és a már említett Municipium Faustinianum (amely, ha az eredeti helynév ki nem szorította, a későcsászárkorra bizonyosan Faustiniána-vá vált

¹² Šašel i. h. gondolt arra, hogy „forse da interpretare come cognome adottivo derivato dall'originario gentilizio di Tricci.”

¹³ Vö. Kajanto, I., *The Latin Cognomina* (Helsinki 1965) 107.

¹⁴ Vö. pl. Mócsy, A., *Pannonia and Upper Moesia* (London 1974) 240.

volna). Kelta névből Triccianán kívül még két ilyen helynév származott:

*Mogetiana*¹⁵ kétségkívül a Mogetiusból, amely egy nagyobb kelta névesoport tagja (Moget-, Mogit-). Gentiliicumként és cognomenként egyaránt gyakori Észak-Itáliában, a nyugati keltáknál,¹⁶ Noricumban¹⁷ és szórványosan Nyugat-Pannoniában.¹⁸

Manneianis (Itin. Ant. 260,4) a Dél-Galliában¹⁹ és Észak-Itáliában²⁰ ismert Manneius gentiliicumra megy vissza. Pannoniában ilyen név nem fordul elő, Noricumban is csak rokon formák ismertek: Manneanus (!), Manno, Mann(i)us.²¹

Még az is lehetséges ezekután, hogy a kelta eredetű pannoniai -iana (-ianae, -ianis) helynevek nem is a helyi keltaság neveiből, hanem nyugatról bevándorolt emberek neveiből származnak. Csaknem biztosnak látszik ez Manneianis esetében, amely a középső Száva-völgyben, a kelta-pannon nyelvhatártól keletre feküdt. A nyelvhatár a Száva völgyében Siscia felett húzódott.²² Kelta helynevek ugyan előfordulnak keletebbre is (pl. Singidunum, Viminacium), ezek a helyek azonban a kelta előretörés fontos pontjai voltak, nem úgy, mint a többnyire jelentéktelen pannoniai -iana-helyek, amelyek nevüket a császárkor elején kapták.²³ Felmerülhet tehát Tricciana esetében is, hogy nevét nem egy helyi bennszülöttől kapta (ami önmagában sem igazán valószínű), hanem egy

¹⁵ RIU 2., 13 sk. lapok.

¹⁶ CIL XII 1547. XIII 6394. 6740a. BRGK 58 (1977) 27, 31.

¹⁷ CIL III 4885. 5635. 11536. 11699.

¹⁸ AÉp 1938, 168. *Jahrb. des Vereines für Gesch. der Stadt Wien* 17–18 (1961–62) Nr. 55.

¹⁹ CIL XII 4977.

²⁰ CIL V 5026. RIB 293. Talán rövid variánsa Manneius CIL V 7346–7347, amihez lásd még CIL XIII 3652 és talán 4266.

²¹ CIL III 4908a. 5102. 11642.

²² Mócsy, i. h. 53–.

²³ A legkorábbi datálható ilyen helynévadás Mogetiana és Bassiana, amelyek ezen a néven Hadrianus alatt municipiumok lettek. Ennél korábbi forrásra megy vissza Ptolemaios, aki szintén ismert már ilyen helyneveket (II, 14: Rispia-Crispiana, Magniana. II, 15: Bassiana és talán Marsonia). Ha Dušanich interpretációja (i. h.) helytálló (vö. Papazoglu ellenvetését nála 19, 23. j.), akkor a Municipium Faustinianum már a Flaviusok alatt municipium rangot kapott, ez lenne tehát a legkorábbi datált helynév. Az IMS VI, 63. feliraton (Scupi) olvasható *T. Statilio T. f. Tauro Quir. Faustiniáno* nem döntő a város tribusát és korát illetően, mert épp egy ilyen közismert történelmi név viselője vehetett fel megkülönböztetésül egy második cognoment. A *Quir(ina tribu domo municipio) Faustiniáno* értelmezés mégis azért látszik jobbnak, mert a tribus – mint erre Dušanich rámutatott – nem a filiació után áll. Talán azért került a cognomen és a domus közé, mert a nem rövidített domusszal együtt a „szabályos” helyen zavaróan hosszú lett volna és azt inspirálta volna, hogy az első cognomen Faustinianus.

bevándorolt keltától. A Triccus név Pannonia gazdag kelta névanyagában eddig ismeretlen; galliai érmeiken és edénybélvegeken²⁴ kívül még Noricumból ismert.²⁵

Semmi sem bizonyítja tehát, hogy Aelius Triccianus Ságvárról vagy akár csak Pannonia Inferiorból származott volna. A cognomene alapját képező triccus név noricumai vagy nyugat-pannoniai származást tesz valószínűbbé.

A Cassius Dionál hagyományozott *Deccius* név — ha a kérdés egyáltalán megoldható — szintén kelta kapcsolatokra mutat. A Decius császárral való rokonság²⁶ elhamarkodott ötletét már Fitz Jenő jó érvekkel elutasította.²⁷ Mivel a mérföldköveken Aelius Triccianusnak ez a neve hiányzik, Dionál esetleg az Aelius paleográfaiilag talán indokolható elírásáról is szó elehetne, ha Dio a Decia gens tagjainak nevét nem írta volna következetesen egy C-vel (helyesebben kappával).²⁸ Csak Triccianust nevezi Deccius-nak, ami lehet az itáliai Decius kelta írásmódja vagy egy kelta Dec(c)- (Secc-) név is.²⁹ További feliratos adatokig³⁰ a kérdést nyitva kell hagynunk, bár nagyon valószínűtlen, hogy Triccianus, ha eredetileg Deccius Triccianusnak vagy Aelius Deccius Triccianusnak hívták volna, épp az „előkelőbb” gentiliicumot hagyta volna el vagy cserélte volna el egy banális császári gentiliicumra.

Mint láttuk, az sem zárható ki, hogy Triccianus nem is Pannoniába, hanem Noricumba való volt. Amíg Noricumnak nem volt legiója, a felsőpannoniai legiókban noricumaiak is szolgáltak,³¹ a noricumai katonák között pedig elég sok Aeliust találunk,³² közöttük a pannoniai legio X. Gemina egy katonáját is.³³ Néhány ilyen Aelius már második generációs római polgár volt,³⁴ és talán az sem véletlen, hogy mind a helytartó alá közvetlenül beosztva szolgáltak.³⁵

Triccianus karrierjének kezdetét is ilyen módon képzelhetjük el. Gentiliicumát nem mint újpolgár szerezte, hanem apjától örökölte, aki talán szintén katona volt. Mivel 215 körül már *primus pilus iterum*nak kellett lennie, Marcus Aurelius uralkodásának elején született.³⁶ Miután belépett egy felső-pannoniai legióba, mint veterán fia és született polgár, aki nem *tiro*-ként jutott polgárjogához, talán gyorsabb előrehaladásban részesült és hamarosan az *officium consularis*-ba osztották be. Ebbéli minőségében volt ajtónálló a helytartó hivatalában, és talán az sem lehetetlen, hogy az egyik helytartó Septimius Severus volt. Előmenetele a primipilátusig, mint ahogyan ezt Fitz Jenő kimutatta, nem volt szabálytalan vagy rendkívüli; részletezését Cassius Dionál már csak ezért sem hiányolhatjuk.³⁷

Mócsy András

DIE HERKUNFT DES AELIUS TRICCIANUS

Auszug

Es wird in der älteren und neueren Forschung fast einstimmig behauptet, daß Aelius Triccianus, Statthalter von Pannonia Inferior unter Macrinus, in der unterpannonischen Ortschaft Tricciana (wohl Ságvár südl.

vom Plattensee) geboren wurde, und seine Laufbahn dementsprechend in der leg. II. adi. in Aquincum begonnen hat. Das Cognomen Triccianus hat jedoch nur insofern etwas mit dem Ortsnamen Tricciana zu tun, als

²⁴ Holder, i. h.

²⁵ CIL III 5096. 11738. Leber, S., Die in Kärnten seit 1902 gefundenen röm. Steininschriften (Klagenfurt 1972) Nr. 232.; Weber, E., Die römerzeitl. Inschriften der Steiermark (Graz 1969) Nr. 356 = Šašel, J., in Petru, P.—Ulbert, G., Vranje (Ljubljana 1975) 133.; Vö. még *Triccio* CIL III 4883. Mint egyetlen pannoniai előfordulás csak a Bécs melletti Velmből való bizonytalan olvasatú sírkő jön számításba, lásd Noll, R., JÖAI 40 (1953) Beiblatt 203, ahol TRICVAI etc. olvasható.

²⁶ Legutóbb Šašel, i. h. (itt 5. j.) 571.

²⁷ Fitz, Acta AnthHung i. h. 22.

²⁸ Pl. IX, 7. XLIV, 30, 4. LIII, 8, 3 stb.

²⁹ Decciusok: CIL III 14358¹⁷. XII 1010. 3550. 3551. XIII 2122—2123. 8287. BRGK 27 (1937) 96. 234. Hisp. Ant. Epigr. 1614, vö. a kelta Decc- neveket pl. Ceccavus CIL XIII 7516a. Deccosus CIL XIII 11374 stb.

³⁰ Mivel a feliraton hagyományozott formát mindig előnyben kell részesíteni, csak sajnálni lehet, hogy Triccianust olykor nemcsak Aelius Decius (sic) Triccianusnak nevezik, hanem többször Decius alatt található meg, pl. Der Kleine Pauly I (1964) 1412.

³¹ Forni, G., Il reclutamento delle legioni (Roma 1953) 193.; Alföldy, G., Noricum (London 1974) 322.

³² CIL III 4812. 4831. 4852. 5064. 5154. 5329. 5652. 11791. 11796. 11806. 11811. 11816. Leber, i. h. 92. AÉp 1929, 37; 1950, 114. Vö. a térképet Alföldy, i. h. 85, Fig. 4.

³³ Leber, i. h. 110: P. Ael. P. jül. Clau. Romulus vet. leg. X. Gem.

³⁴ Pl. CIL III 4812 (a 238. évből), 5154 (213) és Leber, i. h. 1. sz. (200).

³⁵ Beneficiariusok: Leber 1. sz. és CIL III 5154. Singularis consularis CIL III 4812.

³⁶ 163 körül Šašel, i. h. szerint. A primipilarisok életkoráról Dobson, i. h. 60—. Még ha Macrinus alatt már idős ember lett volna is, akkor sem születetett volna a 150-es évek előtt. Pius alatt tehát mindenképpen olyan korban volt (ha már élt), hogy ő maga még nem kaphatott polgárjogot.

³⁷ A rövidítve leírt karrieréről Pflaum, H. G., Carrières procuratoriennes II (Paris 1960) 748. Nem helytálló, ha Fitz Dio ellenszenvével magyarázza Triccianus pályájának elhallgatását, mert Dio pozitívan ítélte meg Triccianus tevékenységét a legio II. Parthica élén: LXXX, 4, 3.

beide aus dem keltischen Cognomen Triccus gebildet wurden (ein Gentiliz Triccus ist einstweilen nicht bezeugt). Die aus Cognomina (nicht als »adoptiv Namen« aus Gentilizen) mit dem Suffix -ianus/a gebildeten Beinamen werden in der Kaiserzeit besonders in den Donau-provinzen häufig (s. Tabelle im Text). Triccianus ist daher einfach eine lateinische Bildung aus Triccus, einem Namen, der sporadisch in Gallien, ziemlich oft aber in Noricum bezeugt ist, woher auch Triccianus stammen konnte. In den oberpannonischen Legionen haben auch Noriker gedient, und Triccianus, der kein Bürger erster

Generation war, wird wohl seine Karriere als Veteranen-sohn (?) bald im Stab des oberpannonischen Statthalters fortsetzen dürfen.

Tricciana gehört zu den in Pannonien häufigen, für Innerpannonien gerade typischen Ortsnamen auf -iana (-ianae, -ianis). Unter diesen Ortsnamen gibt es noch zwei weitere, die auf keltische Namen zurückgehen: Manneianis und Mogetiana. Es ist leicht möglich, daß diese Orte nicht nach ortsansässigen Kelten, sondern nach westkeltischen Ansiedlern der frühesten Kaiserzeit benannt wurden.

A. Mócsy